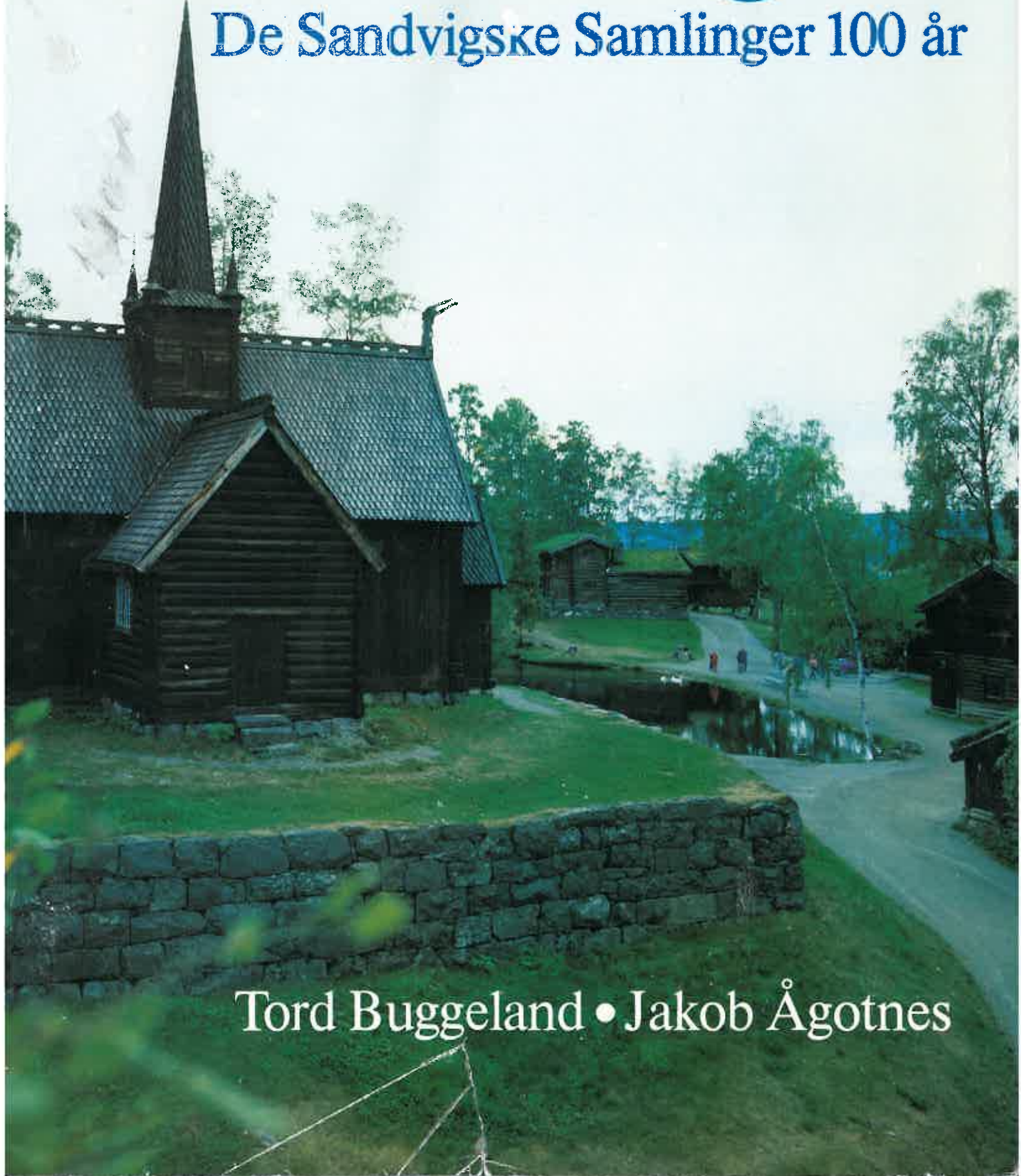
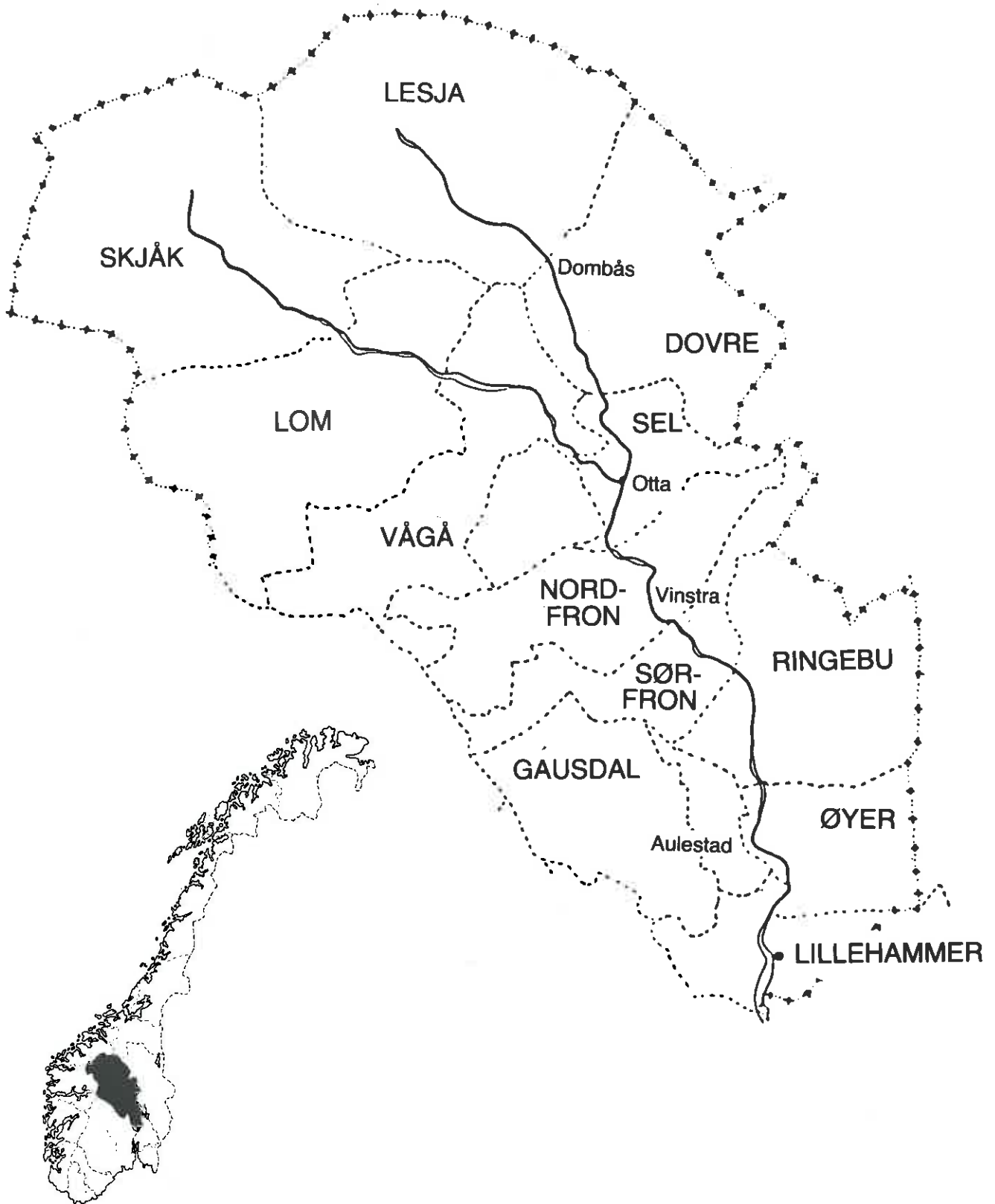

Maihaugen

De Sandvigske Samlinger 100 år

Tord Buggeland • Jakob Ågotnes

Møte med bygdekulturen i Gudbrandsdalen

Da Anders Sandvig kom til Lillehammer i 1880-årene, var det gamle livsmønsteret og den gamle kulturen i Gudbrandsdalen i ferd med å bryte sammen under presset fra den nye tida. Den begynnende mekaniseringen i jordbruket, omleggingen fra naturalhushold til pengehushold og flyttingen fra landsbygda til byene og til Amerika var de viktigste endringskreftene.

Anders Sandvigs møte med den rike og særpregede bygdekulturen i Gudbrandsdalen vekket patriotiske følelser hos ham, og han innså betydningen av å få samlet den materielle bygdekulturen før det var for seint. For å sette Sandvigs innsamlingsarbeid inn i sin rette sammenheng kan det være på sin plass med noen streiftog gjennom det kulturhistoriske landskapet som stod foran undergangen.

Geografi skaper historie

Det er blitt hevdet at «geografi skaper historie». Ut-sagnet har gyldighet ikke bare i nasjonal målestokk, men også for de enkelte landsdeler. Det geografiske området som utgjør Gudbrandsdalen, er et typisk innlands-område som dekker om lag 15 420 km². ¹⁾ Det strekker seg fra Lillehammer i sør til Dovrefjell i nord, en strekning på omtrent 190 kilometer. Sidedaler som Gausdal og Ottadalen med de kjente bygdene Vågå, Lom og Skjåk hører også med til fellesbetegnelsen Gudbrandsdalen. I bredderetningen går dalen fra Rondanemassivet i øst til Jotunheimen i vest. Regionen omfatter enorme fjellområder, dype skoger og frodige dal- og fjellbygder. I selve dalen er det forholdsvis varme, men ofte korte

somre og kalde vintre, altså et utpreget innlandsklima. Dette landskapet med sin lokale topografi og geologi har fått en avgjørende betydning for den historiske utviklingen i Gudbrandsdalen.

Bosetting i sørhellingene

De første som bosatte seg fast, hadde en sikker sans for å tolke de geologiske og klimatiske forhold som vegetasjon og årstidenes utstrekning bar bud om. De første gardene lå derfor spredd i de sørvendte solhellingene, og når der ikke var plass til flere, flyttet folk over til de mer «undersolte» dalsidene. Der kom våren seinere, og ettermiddagssola forsvant tidligere. Begrepene «solsida» og «baksida» var realiteter som vitnet om hvor de beste gardene lå. Et fåtallig folk bodde spredd over store landområder, og dette bosetningsmønsteret fikk konsekvenser både for samfunnsstruktur og menneskelige holdninger.

Kongeveg og handelsveg

Gudbrandsdalen lå ikke isolert og uten kontakt med resten av landet. Tvert imot var dalen et knutepunkt mellom nord og sør og mellom øst og vest. Gudbrandsdalen var hovedfartsåren, tjodvegen, for trafikken mellom det sønnafjelske og det nordafjelske. Her gikk både ferd-selen til erkebispstolen i Trondheim og en stor del av pilgrimenes valfarter til Nidarosdomen.

Og dalens egne landbruksprodukter ble omsatt både østover til gruveområdene i Folldal og Røros og byttet bort til vestlendingene. Kontakten til Romsdalskysten og til Vestlandet over Sognefjell og Fillefjell var nødven-

Altartavlen i Garmokirken kommer fra Lillehammer gamle kirke og er «gjordt og stafferet» av Sigvard Guttormsen. Den ble forært kirken i 1695 av oberst Georg Reichwein. Kronen og sidevingene er nyere og skal være laget av treskjæreren Bjørn Olstad fra Øyer. «Fattigblokken» ved korsranken kommer fra Fåberg kirke. Prekestolen har stått i Hustad kirke hvor Anders Sandvig var døpt og konfirmert. Prekestolen var havnet på Nordiska Museet i Stockholm, men i 1937 ble den gitt tilbake til Norge som en honnør til Anders Sandvig for hans samlergjerning. Prekestolen er skåret av Peder Knudsen Kjørsvik.

dig både for dølenes salgsjordbruk og for å få dekket behovet for fisk og «byvarer» som jern og kolonialvarer.

Slik ble kapital og nye kulturimpulser tilført utenfra, og det vokste fram en egen kultur som både viste klare sammenhenger med landets øvrige kultur og historie, men som også gjenspeilte dalens egen økonomiske og sosiale utvikling. I perioder ble det her skapt noe av det beste innenfor treskurd og vevkunst, tømmermannsarbeid og smikunst.

Befolkningsutvikling

De første århundrene etter svartedauen i 1350 var det ingen særlig vekst i folketallet verken i landet som helhet eller i Gudbrandsdalen. Men utover 1600-tallet var sår-

ene begynt å gro såpass etter katastrofen at det også gav seg utslag på folketilveksten. Og da veksten først begynte, gikk det raskt. I løpet av en tohundreårsperiode fra 1700 til 1900 ble befolkningen vel firedoblet:

1700:	ca. 500 000
1769:	ca. 723 000
1801:	ca. 883 000
1900:	ca. 2 240 000

De tilsvarende tallene for befolkningsutviklingen i Gudbrandsdalen var anslagsvis 13 000, 25 000, 29 000 og 41 000 personer, ²⁾ m.a.o. en tredobling. Jordbruket i Gudbrandsdalen kunne ikke brødfø alle de nye som kom til, og befolkningsoverskuddet fikk den tradisjonelle sosiale strukturen til å knake i sammenføyningene.

Om standssamfunnet

Det gamle samfunnet var et standssamfunn. Det blir ofte sammenliknet med en pyramide hvor kongen sitter på toppen og fattigfolk strever lengst nede. I Gudbrandsdalen befant embetsmennene og deres familier seg øverst. Nedenfor dem finner vi storbøndene, så andre bønder, under dem igjen husmenn og lengst nede legdefolk, vanvittige og andre små.

Det var vanskelig å bevege seg oppover denne pyramiden til en bedre stand og stilling. Men i Gudbrandsdalen fins det eksempler på at enkelte husmenn ble så velstående at de kunne kjøpe et lite gardsbruk. Som selveiere hadde de høyere sosial anseelse, men om de hadde det så mye bedre økonomisk, er et annet spørsmål.

I dette gamle standssamfunnet var det enkelte mennesker født til den plassen det skulle ha resten av livet. Når kirkeklokkene ringte til messe på søndag, visste embetsfolk i bygda at de skulle innta de øverste plassene i kirkeskipet. Nedenfor dem skulle så bøndene sitte etter innbyrdes rang – de største gardene fremst, og bakerst i kirken ble det gjort plass til personer fra husmannsheimene, tjenere og innerster. Var det ikke plass, fikk de stå. Slik var det også ved dåp og konfirmasjon; først kom barn av embetsfolk, deretter gardbrukerbarn og nederst fattigfolks unger. Likeså kunne den siste ferd vise at det var forskjell på folk. Et sted i Gudbrandsdalen hendte det at en legdekall ble båret bort i en sekk da han døde.

Kongemaktens representanter

Av embetsfolk var det flere slag. Men alle var kongens og øvrighetens representanter, og derfor hadde de makt i bygda. Futen eller fogden hadde politimyndighet, og dessuten krevde han inn skatter. Sorenskriveren eller skriveren dømte i rettssaker og var den juridiske instans ved kjøp og salg, arveskifter m.v. Offiserene ekserserte med soldatene og tok seg også av rulleføringen. Prästen hadde religion og kirke som sitt arbeidsfelt.

Embetsmennene var de lokale representanter for kongemakt og landsstyre. De var den dansk-norske enevoldskongens forlengede arm i bygde-Norge. Makten strakte seg fra København til Dovre og enda lenger. Hver messesøndag ble kirkefolket minnet om det. Øverst på korskillet så de maktens symbol, enevoldskongens kronede monogram holdt opp av to kraftige løver. I Garmokirken blir Kong Frederik 4. fremdeles minnet med F4 i kunstferdig speilmonogram.

Anders Sandvig satte opp en stein med en jernlenke som gapestokk utenfor Garmokirken. Sommeren 1958 ble den erstattet med en kopi av en gapestokk fra Trondheims rådstue som står der fremdeles. Å stå i gapestokken var en straff for mindre forseelser, oftest i forholdet mellom tjenestefolk og husbonden, men det kunne også være straff for folk som hadde forbrutt seg mot f.eks. kirkens helligdagsforordninger og som ikke kunne betale bøtene de ble pålagt. Å få barn utenfor ekteskapet ble også straffet med bøter, og dersom kvinnen ikke kunne betale, ble hun dømt til gapestokken utenfor kirken.

Som forvaltere av den høyeste autoritet på landsbygda hadde embetsmennene et stort ansvar, og de beste av dem tok sine plikter alvorlig. Men det var naturligvis forskjell også på slike folk. Det fins et ironisk munnhell som sier at den Gud gir et embete, gir han også forstand! Det var ikke alltid tilfelle. Det som gjorde at embetsstanden skilte seg så sterkt ut fra bygdefolket, var bl.a. deres utdannelse og økonomiske stilling. Embetsfolk hadde andre normer og samværsformer og fulgte ikke sed og skikk i bygdene. I det daglige hadde de andre matvaner og bordskikker, en annen klesdrakt og et annet talemål enn bøndene, og de luktet annerledes også. De tilhørte en danskpreget nasjonal kultur med sterke forbindelseslinjer til en felleseuropeisk kultur.

Utdannelse

Embetsfolks barn og bygdebarn fikk ganske forskjellig opplæring. Bygdefolk kunne like lite som embetsfolk greie seg uten kunnskaper. Deres lærdom ble for en stor del overlevert fra generasjon til generasjon gjennom praktiske øvelser og muntlig veiledning, og opplæringen var på en naturlig måte bundet sammen med hele tilværelsen. Blant embetsfolk var teoretiske kunnskaper langt viktigere, og embetskulturen var en skriftkultur som stilte krav om langvarig skolegang.

Barn av embetsfolk hadde huslærer heime. Mange hadde sine fedre som lærere, og på den tiden kunne det neppe være bedre. Deretter studerte de ved Universitetet i København, drakk sine glass i madam Juells kjente kneipe og levde fattigslig i den fremmede storbyen. Den beste teoretiske utdannelsen hadde sannsynligvis presten, mens offiserene stod svakest boklig sett. De fikk mer en praktisk opplæring ved sine avdelinger rundt omkring i tvillingrikene, og noen gjorde også frivillig krigstjeneste i utlandet. De kommanderte på tysk, også i Gudbrandsdalen.

Embetsmennene var kongens og øvrighetens representanter i bygden. De var ikke mange, og de stod utenfor bygdefolks liv og arbeid, men det var et sterkt indre samhold mellom embetsmennene og deres familier. Å gifte seg utenfor sin stand var utenkelig. På bildet ser vi en offiser og hans hustru på trappa utenfor Kapteinsgården eller Enkesættet under ett av de første optogene på Maihaugen.

Indre samhold

Embetsmennene utgjorde ei fåtallig gruppe med sterkt indre samhold. Sammen med sine familier var de en liten håndfull mennesker på en ensom post. De stod utenfor bygda, hørte ikke til, og hadde heller ikke noe ønske om å blande seg med bygdefolk. De giftet seg innenfor sin egen stand og utviklet sterke familietradisjoner. Selv om de hadde mye med bygdefolk å gjøre til daglig, kunne ingen finne på å gifte seg med personer av bondestand. Derfor kunne det ofte være vanskelig å finne passende friere for de mange døtrene, og ikke så få av dem ble gående ugifte i huset hos slektninger resten av livet.

Men mange av dem hadde vokst opp i norske bygder, og de følte seg knyttet med sterke bånd til heimstedet. Slik var det med prestesønnen Edvard Storm fra Vågå. Han skrev de kjente dølevisene på dialekt, og det tyder på at han ikke delte den forakt for bygdefolk som var vanlig blant mange embetsfolk. Edvard Storm var vagvær på sitt vis, oppvokst i bygda og glad i den, og det kan vel hende at han lengtet nordover fra København mang en gang. Han skrev i et brev til sin halvsøster Christine Munch, som var blitt prestekone i Vågå: ³⁾

«Vær vis paa at jeg kommer naar jeg kan. Er det Sommer, maa jeg have Jordbærsold. – Brændesnude, Syregryn, Fiskesodd og Rypesuppe er saadanne Rariteter for mig, som jeg ikke har smagt siden jeg forlod Norge. Ej at tale om den

ædle Vørterkage, Æggelefse, Bufar-ditto og andre saadanne Nationale Sager, som jeg ikke engang hører nævne her-nede.»

Økonomi

Økonomiske forhold ble ofte opphav til konflikt mellom bygdefolk og embetsmenn. Et arveskifte på Vågå prestegård i 1659 viser hvor stor forskjellen kunne være. Det oppgav en bruttoformue på 2260 riksdaler. I dette skiftet var det gull og sølv for 316 rdl. Omtrent samtidig hadde det største bondeskiftet i Vågå en formue på vel 300 rdl., mens et gjennomsnitts skifte lå på 82 rdl. Dette var på de tider da prestegårdsbygningen som nå står på Maihaugen, ble oppført i Vågå.

Embetsmannen fikk direkte betaling for sine tjenester, og det fins eksempler på at han kunne være ganske urimelig i sine krav. Skriveren som utstedte skiftebrev, skulle ha betalt av boet for hver side han skrev. Enkelte lærte seg derfor å skrive stort og romslig, og lange ord

fikk gjerne ei heil linje. På det vis ble det mange sider og tilsvarende god betaling.

Noen embetsmenn nyttet anledningen til å berike seg på almuens bekostning. Mange steder ble futen sett på som en bygdeflåer. I 1698 skrev folk i Øyer klagebrev til kongen på presten sin, som krevde altfor høy betaling for barnedåp, gravtaler, trolovelser og andre tjenester. Prestene hadde også inntekter av tiende og høgtidsoffer. Dessuten satt de, på samme måte som fogd og sorenskriver, gjerne på en av de beste gardene i bygda.

Embetsstandens privilegerte stilling kunne gjøre forholdet til bøndene vanskelig. Men bygdefolk prøvde å ta igjen på sin måte. Det var ikke så uvanlig at en bygdemaler lagde høgsetetavle med det kjente bilde av stendene, hvor offiseren sier: «Jeg strider for Eder» og presten sier: «Jeg beder for Eder». Men bonden sier: «Jeg slæber for Eder», og meningen er å få sagt at bare bøndene gjør nyttig arbeid, mens de andre lever av bondens slit.

Presten var ikke bare sjelesørger, han var kongemaktens fremste representant på bygdene. Han hadde fått sin utdannelse i København, og mange prester holdt seg godt orientert om det som skjedde. Prestene ble derfor ofte formidlere av nye impulser og kulturspredere i sine prestegjeld. De agiterte for forbedringer i jordbruket, og de arbeidet for å styrke skoleopplæring og opplysning. På bildet ser vi Benedicte Thallaug som prestefrue ved dekket festbord i prestegården fra Vågå på Maihaugen.

Kulturspredning

I løpet av 1700-årene vokste en bondevennlig innstilling fram blant embetsfolk i Norge, og mange av dem tjente sine bygder på en forbilledlig måte. Om sokneprest Pihl i Gausdal ble det skrevet i 1777: «- er ikke riig – og for velgiørende til at kunne blive det.»⁴⁾ Embetsmennenes utdannelse, velstand og makt gav dem stor innflytelse. De hadde erfaringer og kunnskaper som kunne være nyttige i bygda. På mange vis åpnet de vinduer ut mot en større verden.

Den som kanskje kunne virke med størst tyngde, var presten. Blant embetsmennene var han den mest bofaste, han bodde på sin embetsgard og hadde som jordeier og jordbruker felles interesser med storbøndene. Til daglig var det liten forskjell i levemåten hos prest og bonde. Selv om det fantes motsetninger i forholdet til bøndene, var de gjerne mindre enn dem som andre embetsmenn fikk oppleve.

Presten var også den som hadde størst kontaktflate. Ifølge loven var det bare én tillatt religion i tvillingrikene, den evangelisk lutherske, og presten hadde derfor ansvar for religion og moral hos hvert eneste menneske i prestegjeldet. Dette skulle være det viktigste for prestanden. Men vi hører oftere om andre oppgaver som prestene tok opp og fikk løst i bygdene, iallfall på 1700-tallet.

Noen av dem skrev topografiske skrifter om sine bygder med grundige opplysninger om natur og folkeliv. På den måten sørget de for at sentralmyndighetene i København fikk kunnskaper om det landet de styrte på så lang avstand.

Noen innførte potetdyrking i sine bygder, de arbeidet aktivt for et bedre jordbruk med grøfting og steinfjøs, og enkelte begynte med bikuber. I ettetid har de fått hedersnavnet potetprester. Men de gjorde en langt mer variert innsats enn som så.

Anders Sandvig innredet husene rundt Nordre tjern slik at interiørene ble en stilhistorisk gjennomgang fra middelalderens ringbord og veggfaste benker i årestua til empiren i 2. etasje i Kapteinsgården. Dette empiremøblelementet fra 1830-årene har tilhørt presten og historikeren Andreas Faye.

Opplysningstidens prester arbeidet for skole og opplysning, for vaksinasjon, hygiene og renhold, for et sunnere og mer variert matstell, men mot overdreven brennevinsdrikk og skikken med lørdagsfriing og natteløperi. De veiledet og kom med verdifulle impulser på mange områder og var uten tvil «fødselshjelpere for en ny tid».

Embetsfolk på Maihaugen

På Maihaugen fins det flere minner etter embetsmennene og deres virke i dalen. *Garmokirken* står og representerer det vanligste møtestedet mellom mennesker fra ulike sosiale lag. Om bygdefolk også fikk se innom *prestegarden*, oppdaget de snart at presten ikke levde som dem til daglig. Han hadde rom til ulike formål –orstue, soverom og kjøkken foruten studerkammer. I prestegarden var det flyttbare møbler, stoler med skinntrekk og bilder på

veggene, omtrent slik vi kan se det på Maihaugen i Prestegarden fra Vågå.

Offiserene møtte soldatene på kirkebakken etter messa på søndagen og holdt eksis med dem. Kompaniets felles utstyr ble oppbevart i et telthus som vanligvis stod like ved kirken. *Telthuset* fra Dovre har stått på Maihaugen siden 1931. Mange offiserer kjøpte gard i bygda eller bodde til leie hos en bonde. Myttingstua på Maihaugen kalles også *Kapteinsgarden*, men det har vært uråd å få bekreftet tradisjonen om at det skal ha levd en kaptein der. Derimot bodde det en tid en militærperson i *Løytnantstua* på Bjørnstad.

I *Melbyloftet* fra Kvikne, som nå hører til Bjørnstad-anlegget, skal det ha vært tingstue i annen etasje. Slike tingstuer har det vært på ikke så få gardar. De var den tids rettssaler. Der ble det holdt vårting og høstting, og sorenskriver, fut og lensmann var alltid med. Disse øvrighetspersonene er indirekte representert ved *gapestokken* utenfor Garmokirken. Bygdelensmannen var futens tjener, og fra Øyer har museet lensmannens kontor og *arrestlokale*.

Bøndene

Hovedpilarene i det gamle selvbergingssamfunnet var korndyrkingen og februket. Kornet var hovedbestanddelen i kostholdet. Det gav mjøl til brød og graut. Sviktet kornhøsten, stod nøden for døra.

På grunn av klimaet var Gudbrandsdalen et marginalområde for korndyrking, ja, i flere av fjellbygdene var det bare de mest hardføre sortene som noenlunde sikkert ble modent. Bygg var det vanlige kornslaget, og ble kalt for «kønn» i motsetning til f.eks. havre og hvete. Korndyrkingen var av vesentlig betydning, ikke bare for egen matforsyning, men også for videresalg. I gode kornår ble det eksportert korn til andre områder.

Det ble også dyrket lin og hamp som var råmaterialer til klær og tekstiler.

På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet tok potetdyrkingen til for alvor.

Den andre hovednæringsgrenen var husdyrhold. De enorme fjellområdene gav rike beiter for husdyrene, og det var der en stor del av vinterføret som mose og lauv ble sanket. Februket gav melk og rømme som ble foredlet til ost og smør, og det gav kjøtt og fleisk til mat. Huder og skinn ble brukt til klær og sko, men også til bruksgjenstander som seletøy og reip.

I skogen ble det hentet tømmer til husbygging og til brennmateriale.

«Fjellet er for innlandsboeren hva havet er for kystboeren», skrev Anders Sandvig. Størst betydning hadde de store fjellbeitene, som var grunnlaget for seterdriften, men også jakt og fiske var viktig i det gamle selvbergingssamfunnet. Det gav ekstra tilskudd til et nøkternt kosthold. Bildet viser et jaktselskap i Ringeby-fjellet i 1920-årene.

Jakt og fiske i fjellet var også en betydningsfull næring. Begge deler gav ekstra tilskudd til det daglige kostholdet, og i gode år kunne overskudd fra rype- og storfugljakt og fiske bli solgt.

Gardmann og husmann

Bøndene i Gudbrandsdalen hadde for en stor del vært leilendinger. Det var kronen eller rike kjøpmenn i byene, proprietærer, som eide mange gardar og gardparter i Gudbrandsdalen. Men alle krigene på 16- og 1700-tallet førte til at statskassen stadig var bunnskrapt. Den eneste utveien til ekstrainntekter var å selge krongodset, og i løpet av 1700-tallet kom mer og mer av jorda over i bondeie. Gardbrukerne gikk over fra å være leilendinger til å bli selveiende bønder.

I andre deler av landet ble ofte de gamle gardene delt når befolkningspresset ble for sterkt. Det forekom en del i Nord-Gudbrandsdal, bl.a. i Dovre,⁵⁾ men var ikke særlig utbredt i landsdelen ellers. Der prøvde man i hovedsak å holde gardene samlet. Ved å utvide åkerarealet på gardene forsøkte man å bøte på det økte næringsbehovet som folkeveksten innebar. Til det trengtes det

Antallet husmannsplasser økte sterkt i Gudbrandsdalen utover på 1800-tallet. Størrelsen på husmannsplassene og husmannens forpliktelser kunne variere ganske mye i dette distriktet, men ofte bodde husmannen og familien hans i ei lita stue i utkanten av garden. Plassen fødte gjerne ei ku og et par sauer eller geiter. På bildet ser vi Pauline og John Eldstadkleiven fra Ringebu sammen med kua deres.

flere hender, mer arbeidsinnsats. Problemet ble løst ved at det ble ryddet husmannsplasser i utkanten av garden der yngre søsken kunne slå seg til mot å utøve pliktarbeid på hovedbruket. Dette systemet vokste fram utover 1600-tallet, og skjøt fart på 1700-tallet og første del av 1800-tallet. En ny tallrik husmannsklasse ble skapt ved siden av den gamle ættestolte gardmannsklassen.

For å belyse denne veksten kan det nevnes at i perioden 1723 til 1801 økte antall gardsbruk i Norge fra 23 000 til 28 000, altså med omtrent 5000 på 80 år. Men i samme periode økte antall husmannsplasser fra 8500 til 24 000, altså nesten en tredobling. Husmannsklassen var nesten blitt like stor som gardmannsklassen. ⁶⁾

Det var gjerne mange hus på en gard; våningshus, stabbur, loft, eldhus og forskjellige uthus. Husene ble bygd for å stå i århundrer. Det fantes mange dyktige tømre i Gudbrandsdalen. Inntunet på Bjørnstad fra Lalm i Vågå er et godt eksempel på god tømmermannskunst.

Gard og bebyggelse

Gardsbebyggelsen i Gudbrandsdalen er vakker. Som regel ligger gardene fritt opp i lia med vidt utsyn over dalen. Husene med brune tømmervegger som veksler mellom gavler og langsider under grønne torvtak, ligger trygt og solid plassert i det skrånende terrenget. Den harmoniske plasseringen og husenes massive tyngde gjør at garden virker som en del av landskapet omkring.

På avstand ser det ut som husene ligger i en klynge uten system og orden. Men når en kommer nærmere, finner en velordnede gardsanlegg. Fra gammelt av var husene på en gard ofte gruppert rundt to tun. Inntunet var omkranset av bolighus, loft og stabbur, mens husene rundt uttunet var fjøs, låver, løer og stall.

Til sammen utgjør de to tun en fast sammenbygd helhet. Stallen eller ei aurbu var ofte huset som skilte, eller bandt sammen, de to tunene. Åpningen mellom de forskjellige hus var stengt av gjerder og grunder. Det var en praktisk foranstaltning for å gjerde inn dyra. Veien inn til tunet var gjerne lukket med en port, som i mange tilfeller kunne være vakkert utformet. De massive portstolpene var gjerne bundet sammen av et tak med en mønekam i gjennombrutte mønstre.

Når en kommer inn forbi porten, løper øyet over et vekslende spill av svalganger med utskårne stolper, svalglugger med rundbuer og brystninger med hjerteformede gjennombrutte mønstre. Og løfter en blikket, oppdager en det rikt utskårne gavlspiret eller klokketårnet på stabburstaket. Byggekunsten og tømmermannshåndverket i Gudbrandsdalen har lange tradisjoner og er av beste merke.

Forskjell på Sør- og Nord-Gudbrandsdal

I Sør-Gudbrandsdal kom nye impulser til å slå rot tidligere enn lenger nord i dalen. Det ser vi blant annet av at fram mot slutten av 1700-tallet ble antall hus på garden redusert. Det vanlige ble færre og større bygninger som rommet flere funksjoner. Husene ble gruppert rundt ett tun, og «firkanttunet» ble etter hvert det vanlige. Det var byggeskikken fra flatbygdene som slo gjennom. Skikken med å bygge flere små hus for hvert enkelt behov varte mye lenger i Nord-Gudbrandsdalen. Der var byggematerialet furu, og klimaet var langt tørre. Hus hadde derfor en lengre levetid enn i Sør-Gudbrandsdal hvor det ble benyttet gran til husbygging.

Panelarkitekturen kom mye før til strøkene i sør, der klimaet var våtere, og byggematerialet ikke så værbe-standig. I førstningen var det gjerne den mest værutsatte veggen som ble bordkledd, eller «sydd» som det hette.

Oppe på den sørvendte bakkekammen ligger gardsbebyggelsen med sine brune furuvegger og grønne torvtak og virker som en naturlig del av omgivelsene. Legg merke til de gråsteinsmurte skorsteinspipene som skrår utover. Bildet fra «Gamlegarden» Sandbu i Vågå er tatt i 1920-årene.

Bildet fra Kvam i Nord-Fron viser det karakteristiske for Gudbrandsdalen med Lågen nede i dalbunnen og gardene som ligger midt i den sørvendte dalsida. I gamle dager gikk veien fra gard til gard, nå går den nede i dalbunnen. Gardene i forgrunnen er Steine, Teige og Forbrigd. Bildet er tatt av den kjente Gudbrandsdalsfotografen H. H. Lie i 1908. Hans negatvsamling på ca. 20 000 glassplater fra årene 1888 til 1918 er nå deponert ved De Sandvigske Samlinger.

I Sør-Gudbrandsdal trengte en ny byggeskikk inn på slutten av 1700-tallet. Man begynte å bygge store toetasjes bygninger, og husene ble panelt utvendig. Husene på Nordre Jørstad i Fåberg kom i 1970-årene i fare på grunn av en utvidelse av riksveien. Eierne gikk derfor med på at samtlige hus skulle flyttes til Maihaugen. Hitil er fem av husene flyttet, det er bare en vedskåle og en stor kombinert driftsbygning fra 1898 som står igjen. De Sandvigske Samlinger får dermed sitt femte komplette gardsanlegg på Maihaugen.

Men erfaringene tilsa at hele huset burde få utvendig panel, og utover 1800-tallet ble dette det mest alminnelige i sørdalsbygdene.

Også når det gjaldt planløsninger i bolighusene, fant det sted noe nytt i sør. Toetasjes bygninger, «høgstuer» som de gjerne ble kalt, ble utvidet eller ombygd på slutten av 1700-tallet til store monumentale bygninger. Etter planløsningen kalles disse husene ofte «midtgangshus» eller «midtkammerhus».

Inngangspartiet var gangen midt i huset; på ene siden av gangen lå stua, og på den andre siden var et nesten like stort rom som var kjøkken, med et kammer innenfor. I andre etasje kunne det være soverom og gjerne en «sal», hvis den i det hele tatt var innredet. Ofte stod andreetasjene tomme i årevis. Det ble mer og mer slutt med skikken å sove i bur og loft, sovefunksjonen ble løst innenfor «hjemmets vegger». Utover 1800-tallet viste enda et nytt trekk seg, da man begynte å bygge egne drengestuer. Det vil si at ett eller flere rom i bryggerhuset eller eldhuset ble avsatt til sove- og oppholdsrom for de som arbeidet på garden. Men fremdeles var det ikke uvanlig at tjenerne sov i fjøset.

Egne bygninger for føderådsfolka ble ikke alminnelig i Sør-Gudbrandsdal før langt ut på 1800-tallet. Men selv

om de bodde i samme bygningen som gardbrukeren og familien hans, hadde de gjerne sine egne rom i huset med eget stell. En del av stabburet og en del av kjelleren ble gjerne brukt til å oppbevare føderådsfolkas matvarer.⁷⁾

De Sandvigske Samlinger er nå (1986) i ferd med å gjenoppføre et gardsanlegg fra Nordre Jørstad i Fåberg på Maihaugen. Dette er et karakteristisk anlegg fra Sør-Gudbrandsdalen. Tunet består av to våningshus, stabbur, loft og størhus, låve, vedskåle og do. De eldste husene er fra 1700-tallet, mens det yngste huset er låven fra 1898. Det er en kombinert driftsbygning der alle uthusfunksjoner som fjøs, stall, høy- og kornlåve er samlet under ett tak.

I Nord-Gudbrandsdalen holdt man lenge fast ved skikken med mange hus gruppert rundt to tun. Den mest alminnelige rominndelingen i bolighuset var den «akershusiske stueplan». Her kom man rett inn i stua, gjerne fra en svalgang som kledde inne den utvendige trappa til andre etasje. Selve stuerommet var både kjøkken, spiserom, arbeids- og oppholdsrom, og det var soveplass her. Innenfor stua var gjerne en «kleve», som i noen tilfeller kunne være delt i to mindre rom. Den ene kleven var gjerne eldregenerasjonsbolig, eller den kunne romme en ekstra sengeplass og være et stasrom; finkle-

ven. Den andre kleven kunne bli brukt som en «vasskleven» der kvinnene arbeidet med melk og melkestell, oppvask og andre huslige gjøremål.

Innredning

I stua stod peisen i hjørnet rett imot en når en kom inn. Den var stor, og vinkelen var mer enn 90 grader, slik at varmen og lyset ble kastet ut til alle sider i stua. På 1700-tallet var peisen den viktigste og mest alminnelige varmekilden i bolighus i dette distriktet. Fra først av var peisene gjerne murt av gråstein, men i nyere tid skulle det helst være kleberpeis. Kleberen virket som et varmemagasin, og den var lett å skjære i, så forkanten mot stua kunne være vakkert dekorert. Peisen var plassert et

stykke ut fra veggen, somme ganger så langt fra veggen at det var plass til ei seng i mellomrommet. I kalde vintertetter var nok dette den mest omtykte sengeplassen på garden. Ellers var det vanlig at veden ble lagret i «peisroa». Da var den tørr og god når den skulle brukes.

Sammen med peisen kom også andre forbedringer. Det ble lagt tregolv i stua. Det er ikke vanskelig å forestille seg hva denne nyvinningen fikk å si både for trivsel, bedre renhold og derved bedre helse blant folk.

Noenlunde samtidig med peisen kom de første små vindusglassene på plass i stuene i Gudbrandsdalen. De var satt sammen med blysprosser. Utover 1700-tallet ble vinduene flere, og glasset ble mer gjennomskinnelig; rutene ble større og satt sammen med tresprosser. På storgarden kunne det være flere vinduer i stuerommet,

Dette bildet kan stå som eksempel på ei «storstugu» på en Gudbrandsdalsgard. Det trengtes stor plass, for dette rommet var både kjøkken, spisestue, arbeidsrom for mange familiemedlemmer og tjenerne, og her sov familien.

og hvert vindu bestod attpåtil av to rammer i hver vinduskarm, med seks til åtte ruter i hver ramme. Den rommelige gudbrandsdalske stue med sin store åpne golv plass og sin «brukne» himling, slik en møter den i Andersstua på Bjørnstad, var ferdigskapt. Og de store, noe strenge linjene og rommets monumentale karakter ble rundet av og gjort mer intim av innredningen og interiøret med sin rike treskurd og sine tekstiler.

Interiør og utsmykking

I ei stue i Nord-Gudbrandsdal på 1700-tallet og langt fram på 1800-tallet var det som fantes av utstyr nokså tradisjonsbundet. Vi kan nesten ikke kalle det møbler, for det meste var veggfast inventar. Mest iøynefallende var «stuguskåpet» eller framskapet som det gjerne blir kalt i dag. De store framskapene med sine frodige utskjæringer er eksempler på noe av det ypperste i norsk folkekunst. Framskapet var både et stasmøbel og et statussymbol, foruten at det dekket praktiske behov for skaplass.

Treskjæring finner en igjen også på «roskåpet», der som det ikke var et eldre «listskåp». Roskapet hadde sin plass i hjørnet eller roa der husbonden satt for enden av langbordet.

Stilimpulser nådde fram til Gudbrandsdalen noe seinere enn deres blomstringsperiode i Europa. På 1600-tallet og tidlig på 1700-tallet var det først og fremst trekk fra renessansen og barokken, med arkader og listverk, som ble brukt på kister og skap i dalen. Dekoren på gjenstander var gjerne en flat treskurd. Men da akantusranken som motiv ble kjent i Gudbrandsdalen midt på 1700-tallet, ble den det mest populære stilelementet. «Krillskurden» som var det lokale navnet, ble brukt overalt hvor det var en ledig plass. Det ble skåret akantusranker som vokste utover alle steder og fylte alle åpne flater.

Krillskurden var i begynnelsen en ren dekorasjonskunst som ble brukt i kirkeinteriøret, både på prekestol og altertavle, men den ble etter hvert det vi kan kalle brukskunst. Den rykket fram overalt i hjemmet, ikke bare på skapdørene, men som egne kroner over skapene, den ble skåret på grautspannet og på treskeia, og ikke minst fant den veien til mangletreet. Stas-seletøyet og ferdaskrinet ble prydet med de vakreste utskjæringer og deretter malt.

Til det veggfaste inventaret i stua hørte også ei seng hvor ektefolkene hadde sin soveplass. Senga var alltid plassert i et hjørne og hadde dermed ei «langside» ut mot rommet. Også her finner en samme utsmykkings-

Gudbrandsdalen er kjent for sine dyktige treskjærere. Denne svaldøra viser at det både fantes flinke kunstnere, og at det var et marked for arbeidene deres.

glede. Sidestykket og endegavlen kunne ha utskjæringer i gjennombrutt akantus, men selv det var ikke alltid nok. Også sengefoten kunne være svært så forseggjort, selv om den hadde en rent funksjonell oppgave. Den skulle bære senga, og til det formålet trengtes egentlig ikke mer enn en enkel «stokk», rett opp og ned. Likevel fins det flere eksempler på at en upretensiøs sengefot har fått en nydelig utforming, noe som forteller oss en hel del om dette miljøet. Her fantes en kunstner som forente materialvalg, redskapskunnen og skapende evner for å få fram noe vakkert av en enkel bruksgjenstand. Men den vitner også om at her har det bodd mennesker som hadde behov for å ha vakre ting omkring seg i hverdagen. I dette miljøet var det økonomiske overskuddet så stort at man kunne leie en kunstner til å utføre slike oppdrag.

Det var meget kostbart å få laget et framskap. Snekkeren bodde på garden mens han arbeidet på skapet. Store skap ble snekret og skåret ut inne i stua. Snekkeren had-

de gratis kost og losji mens arbeidet pågikk, og han skulle ha oppgjør enten i form av kontant betaling eller i naturalia. Et slikt påkostet skap skulle også males. Da ble det sendt bud etter en av de kjente malerne i dalen. I noen tilfeller kunne snekker og maler være samme person. Det ble store utgifter for gardbrukeren.

Selv om håndverkerlønnene ikke var overvettes høge, gjorde håndverkeren det bra økonomisk. Var han husmann, fikk han kanskje råd til å kjøpe plassen sin. De mange praktstykkene i den gudbrandsdalske folkekunst som er laget av håndverkshusmenn, tilhører i like stor grad husmannens kultur som bondens.

Langs veggene i stua fantes veggfaste benker med det store langbordet foran. På framsida var det langbenk eller «forsete». Plasseringen rundt bordet ved måltidene skjedde etter et fast mønster. For enden av langbordet ved vinduet hadde husbonden sin plass. Nærmest ham inne ved veggen satt husmann og arbeidere på garden, alle etter den rang de hadde i arbeidet. På framsida satt barna og kvinnene. De skulle gjerne gå fra og til med matservingen.

Det var vanlig at døtrene fikk en kiste med fullt utstyr når de giftet seg. Utstyrskestene var også statussymbol både ved sitt utseende og sitt innhold. Snekker og maler ble tilkalt for å lage kister til døtrene på garden. Kistene stod på ett av loftene og ble langsomt fylt av klær, duker og tepper som en nykone på en gard skulle ha med seg. Utover 1800-tallet ble det nokså alminnelig i hele dalen at alle barna på en gard hver skulle få med seg ett sett stoler, en kommode e.l. ved giftermål. De velfylte loftene på Bjørnstad vitner om de romslige forholdene på en storgard.

Mat og matskikker

På den gudbrandsdalske storgarden kunne det gjerne være flere stabbur eller bur der maten ble oppbevart. Det var nødvendig med mange stabbur fordi det trengtes mye mat til alle de mennesker som hadde sitt daglige virke på garden.

Det var nemlig ikke bare gardenes egne familiemedlemmer som skulle kles og bispises. Det var gjerne flere tjenere, både budeier og innejenter, stallkar og gardskar. Lønningen bestod i at de hadde kosten på garden, noe kontantbetaling og en avtalt mengde tøy til klær og to par sko i året.

I onnene var det enda flere folk som skulle ha mat. Da var det både husmenn og dagarbeidere, og de hadde alltid kosten på stedet. Det var ikke uvanlig at 20 til 30

personer skulle bispises daglig. Da trengtes det sakens store matforråd.

I tillegg kom at i det gamle bondesamfunnet var garden i hovedsak selvforsynt med klær og matvarer. Velfylte loft og stabbur var en forsikringsordning. Når uår og nød meldte seg, kanskje flere år på rad, var det nødvendig å ha store forråd å falle tilbake på.

«I Henseende til Huusholdnings-Maaden leve Gudbrandsdalens Indbyggere mere overflødig i Mad og Drikke, end almindelig paa andre Steder i Norge,» skrev presten H. F. Hiorthøy på slutten av 1700-tallet. Det var vel tilfelle på gardenes kanskje, men neppe i husmannsheimen. Men i Gudbrandsdalen var det stort sett vanlig at husmennene fikk samme mat som «sjølfolket» når de arbeidet på garden.

Graut var et fast innslag i matstellet. Minst en gang daglig ble det servert graut som enten kunne være nykokt eller oppvarmet fra forrige måltid. Leirfatet med graut ble satt midt på bordet, og tre til fire personer spiste fra hver sin side av grautfatet. Skeia hadde de stående i skeilaupen på veggen bak seg.

Brødet de spiste, var flatbrød. Til brødet hørte «sugl». Det var smør, ost og kjøtt eller sild og fisk som var suglmat. Gjæret brød slik vi kjenner det – «kaku» som det heter i Gudbrandsdalen – er en forholdsvis ny skikk.

I alminnelighet var det fire måltider om dagen. Om sommeren kunne det kanskje være fem. Mat og måltider kunne variere mye fra gard til gard og fra bygd til bygd. En «normaldag» i Vågå kunne se slik ut:

Mårgoværd
kl. 06.00:

Tre dager i uka var det flatbrød, smør, gammelost og mysusuppe. De andre tre dagene var det flatbrød, rød og hvit geitost og melkevelling.

Dugurd kl. 10.00: Byggmjølsgraut og mjølk.

Non kl. 15.00: Salt kjøtt og flesk, erter og kål.

Blandsmør og nepgryn.

Spekeflesk, pølse og flatbrød.

Grynpølse, flatbrød og mjølkegryn.

Bætagraut, flatbrød og velling.

Sild og mysusuppe.

Nonsmaten kunne variere fra dag til dag. Poteten hørte ikke med i kostholdet i Nord-Gudbrandsdal før langt ut på 1800-tallet.

Kveldvord
kl. 20.00:

Byggmjølsgraut og mjølk.⁸⁾

I slaktetida om høsten spiste folk noe bedre kost. Da vanket det blodmat og ferskt kjøtt. Det vanlige ellers var saltmat.

Var kostholdet enkelt til daglig, ble ingenting spart ved de store høgtidene. Da skulle det beste settes fram. Ribbe, sylte og flesk, lutefisk og velling var på bordet i jula, sammen med vakkert dekorerte smørstykker og oster som var formet i utskårne treformer. Avletter og fettbrød eller rømmebrød hørte også med til festmaten. Porsjonene var rikeligere i høgtiden enn ellers. Også i fjøs og stall vanket det ekstrasfôr i julen. Dyra fikk så mye mat de orket å spise.

Livets store høgtider som barsel, gravøl og «gjestebod» som bryllup ble kalt i Nord-Gudbrandsdalen, var sammenskuddslag. Gjestene hadde med sendinger. De vakre sendingskorgene av tæger kunne være fylt med avletter eller ost og smør. Den mest vanlige gjestebudsmaten var rømmegraut. Den ble fraktet i grautspann. Sendingskorgene og grautspann var også «statussymboler» som vitnet om familiens velstand. Derfor er sendingskorgene svært forseggjorte, og grautspanna var vakkert utskårne og malte.

Rømmegraut ble også kokt når slåttonna var ferdig om sommeren, og det ble servert «skurdgraut» når avlinga var i hus om høsten.

Til daglig var myse blandet med vann og surmelk den vanlige drikk for de fleste. Men på gardene har det vært brygget øl i uminnelige tider. I de gamle landskapslovene var bøndene pålagt å brygge øl til jul. Det ble også gjort i Gudbrandsdalen. Hvorledes ølbrygginga foregikk, kan vi se i Melbyloftet på Bjørnstad. Ølet ble drukket både i jula og i bryllup, barsel og gravøl.

Ølet ble tappet i høge laggede trekanner med tut og satt fram på bordet. Eller det kunne bli tappet i en stor ølbolle der det lå ei ølgås eller ølhøne og fløt til å forsyne seg med. Det ble drukket av ølkrus av valbjørk eller av mindre ølboller som ble sendt rundt. Dette var også fint utformede gjenstander som forsterket følelsen av høgtid og fest.

Brennevin ble brent på mange gardar. Det hendte at man fikk en dram på fastende hjerte sammen med ei

Det gamle bondesamfunnet var et selvsbergingsamfunn, og til daglig var det mange mennesker i kosten. Flatbrødet var et vesentlig innslag i kostholdet. Brødbakinga foregikk gjerne to ganger i året, og brødet ble oppbevart på stabburet. Vi ser bakstekona på en av Garmogardene i Lom 1960.

rugkake når man skulle begynne arbeidet tidlig i otta. Brennevinet var ellers en sjeldenhet reservert for lag og sammenkomster.

Kornbua og stabburet på Bjørnstad med bøler, trau og saltekar vitner om det store husholdet på en gudbrandsdalsgard.

Garden som driftsenhet

Driftsmåten på gardene i Gudbrandsdalen på 1700-tallet og langt fram på 1800-tallet var basert på en kombinasjon av naturalhushold og pengehushold. I hovedsak var garden selvforsynt med de viktigste livsfornødenheter som hus, mat og klær, men man trengte likevel penger til skatter, avgifter og renter på lån. Noe av vareomsætningen foregikk som varebytte, men en del av produksjonsoverskuddet ble solgt. Noen kolonialvarer, som krydder og salt, ble kjøpt. Det ble mer og mer vanlig å

kjøpe jern istedenfor å vinne ut jern av myrjern. Og visse luksusvarer som silke og brokade, porselen og sølv fant etter hvert veien til bøndernes kister og skap. Til alt dette trengtes det penger. Det ble nødvendig å produsere mer enn det som var gardens eget behov. En driftsform basert på en kombinasjon av selvforsyning og salgsjordbruk utviklet seg.

Arbeid i onnene

I våronna skulle åkeren pløyas, gjødsles og sås. Kornet hadde vanskelig for å gå fram mange steder. En tidlig vår med godt varmt vær i riktig vekslig med nedbør, var ønskeforhold for bonden. Jo tidligere snøen ble borte både nede i dalen og på fjellet, desto tidligere kunne dyra sendes til setra. Det var ofte knapt om fôr, så selv om en hadde økonomisert med høy, bar og lauv vinteren igjennom, var det så nøye utmålt at man ikke tålte en sein vår. Da kunne det bli krise i fjøs og stall. Mange

Slåttonn og skurdonn var tidkrevende og arbeidssomme perioder, og både ung og gammel, karer og kvinnfolk måtte delta. Arbeidet var tungt, og kaffepausen var et kjærkomment avbrekk. Bildet er fra Gaustum i Fåberg i mellomkrigstida.

garder hadde ei heimseter der dyra kunne slippes før de ble sendt til fjells. I slutten av juni var som oftest snøen blitt borte de fleste steder i fjellet, slik at buskappen kunne dra til seters.

Før slottonna begynte, var det en noe roligere periode som ble kalt håvollen – andre steder sa de håballen. Den tida ble benyttet til å reparere gjerder, sanke viu til viuspenninger eller vedlikeholde hus og jordbruksredskaper.

Slåttonna var en hektisk tid. Graset ble slått med ljå. Ljåene skulle helst brynes kvelden i forveien, og så måtte man opp i grålýsningen for å slå mens dogga ennå lå i graset. Da beit ljåen bedre, og slåtten gikk lettere. Å svinge ljåen var kararbeid. På en stor gard var det kanskje fem-seks karer som gikk skårgang. Den dyktigste gikk først og så kom de andre etter i tur og orden. Da skulle helst ikke noen sakke akterut, men holde samme tempo. Så sant det var vær til det, ble høyet tørket på bakken. Breislejentene kom etter slåttekarene og breidde høyet ut over jordet til tørk. Midt på dagen skulle det vendes. Før kvelden og nattedogga kom, måtte høyet rakes sammen i sater til neste dag. Da ble det breidd på ny. Dersom høytørken var god, kunne høyet kjøres i hus på låven andre dagen. Høyet ble kjørt inn på slede. Hjulvogna er en seinere oppfinnelse. På mindre bruk eller hos husmannen som ikke hadde hest, måtte høyet bæres inn. Husmannen var iblant så heldig at han fikk låne hest på garden.

Gardene som lå høgt oppe i dalsidene, hadde gjerne høylåver nederst på jordet. Der ble høyet lagret til det kunne kjøres inn i fjøset på vinterføre. Mosen som var blitt sankt på fjellet, ble også hjemkjørt om vinteren sammen med høyet som var slått på seterlykkjene. Arbeidet med å skaffe nok fôr til dyra var meget tidkrevende hele året gjennom.

Den tyngste onna var likevel haustonna når kornet skulle skjæres. Til dette brukte man sigd eller skyru. Skyrua er et lite håndredskap med krummet ljåblad. Både kvinner og menn kunne være med på kornskurden. Det var slitsomt og anstrengende å gå en hel dag bøyd og samle sammen kornet med venstre hand og bruke skyrua med høyre for å skjære av stråa. Når kornet var skåret, skulle det bindes sammen til kornband og tørkes. I Nord-Gudbrandsdal der det er et tørt klima, kunne tørkingen foregå ved at to kornband ble satt mot hverandre og 12 par i ei rekke. Det kaltes en treva. I sørdalen ble kornbanda tredd ned på en staur som var satt fast i bakken. Det kaltes å tørke på rå.

Når kornet var tørt, skulle det kjøres på låven. Låvene var gjerne høge bygninger med ei utvendig bru som førte opp til et golv midt i låven. På ene sida av låvegolv

var det et logolv der kornet ble lagt til det skulle treskes. På andre sida var halmgolv der halmen kom etter treskinga. Treskinga var et tungt og tidkrevende arbeid som foregikk hele vinteren igjennom. Kornbanda ble lagt utover låvegolv. Til treskinga ble det brukt en toleddet redskap, sliul eller tust, som ble slått mot aksene for å løsne dem fra strået. Det var en kunst å bruke tusten, og det var et viktig arbeid å få alt kornet med så det ikke ble hengende igjen på halmstrået. Det kunne være en eldre betrodd husmann som ledet dette arbeidet. I tidlige vintermorgener kunne folk høre regelmessige slag fra alle låver bortover bygda.

Kornet måtte siktes og renses. Deretter ble det kjørt til kverna for å males. Fra kverna kom det ferdige mjølet i sekker eller hiter tilbake til stabburet. Der ble det lagret i store mjølbøler. Det var ingen liten arbeidsinnsats som lå bak en sekk mjøl den gangen.

Til vinterarbeidet hørte også vedhogst, arbeid i skogen, veiding av snarer og reparasjonsarbeider. Det var nok å gjøre hele tida.

Innearbeid

Det daglige matstell med fire-fem måltider der mange munnur skulle mettes, gav både husmora og innejentene nok å henge fingrene i. Matlaging var husmoras ansvar. Ei dyktig husmor måtte passe på at alt arbeidet, både matlaging og veving, ble utført i riktig tid. Hun hadde også ansvaret for at matforsyningen ble fordelt på beste måte så den strakk til hele året gjennom.

Vann til husholdningen ble båret i hus fra en bekk eller kjelde i nærheten av garden. Det ble båret inn i bøtter og samlet i en stor kobberkjele eller trebutt. Til å bære vann brukte en et bæretre eller vassele. Vasselen hadde stropper med kroker i endene. Den ble lagt tvers over skuldrene. På kroken ble det heftet to trebøtter. Det var ikke bare til husholdningen at det trengtes vann. Også dyra skulle ha vann. På større garder hadde man gjerne et stort trekjerald som ble dradd på en slede når man skulle supplere vannbeholdningen i fjøset. Vassbæringa var et tungt arbeid.

Dyrestellet var det budeia som stod for. Men hestene på garden hadde stallkaren ansvaret for. Derfor kunne det bli strid mellom de to om det beste fôret. Dersom det ble knapt med fôr på vårparten, var det likevel akseptert at hestene måtte få det beste for å greie det tunge slitet i våronna. Hvis ikke våronna ble skikkelig gjort, og i riktig tid, ville det igjen føre til dårligere avling til høsten. Hesten måtte det derfor stelles godt med.

En vesentlig del av kvinnearbeidet på en gard bestod i å tilberede klær og tekstiler. Råmaterialene var ulla fra

Vevkunsten i Gudbrandsdalen lå på et høgt nivå. Særlig kjent er billedteppene med Hellig tre konger-motivet og framstillingen av de fem kloke og de fem dårlige jomfruer. Men det ble også laget annen kunstvev som prakttepper i dobbeltvev og hynde- og putetrekk i halvflussteknikk. Materialene var ull, lin og hamp som var tilvirket på garden. Kvinnene farget også garnet selv ved hjelp av plantefarger. Det viktigste tekstilarbeidet var likevel framstillingen av klær og brukstekstiler. Klærne til familiemedlemmene ble framstilt på garden, og dessuten ble en vesentlig del av tjenestefolkenes lønn betalt i naturalier som klær og sko. Tjenestejentene og døtrene i huset måtte både karde, spinne og sitte i veven i ledige stunder som her på vevloftet på Bjørnstad.

sauen og hamp og lin som ble dyrket på garden. Ulla måtte kardes og spinnest for å få tråd. Linen og hampene krevde også mye arbeid før den kom så langt som til tråd. Den skulle røytes, bråkes og dras gjennom linhekla før den var klar til å spinnest. Linen kunne brukes til serker og skjorter, eller den kunne bli vevd til dreiels- eller damaskduker. Av ulltråden ble det vevd vadmøl og toskaftstøy som var mye brukt til klær både for kar og kvinne. Det ble også vevd tepper og åklær til å ha på senger, eller putetrekk til seng og stol.

Vevkunsten nådde langt i Gudbrandsdalen. Spesielt kjent er teppene med figurmotivert blitt. Det er en gruppe billedtepper som i hovedsak er blitt til i perioden 1640-1720. De to mest omtalte motivene er religiøse og skildrer beretningen om de tre vise menn fra Østerland, eller lignelsen om de fem kloke og de fem dårlige jomfruer. Vevloftet i Andersstua på Bjørnstad forteller noe om hvor viktig tekstilframstillingen var.

Husmennene

Mens antallet bønder på landsbygda vokste i bare liten grad framover 1700-tallet, ble husmannsklassen stadig større. Den store økonomiske og sosiale oppgangen førte blant annet til at bøndene kunne reise store nye våningshus. De satt også tryggere og sikrere enn før i og med at de etter hvert var blitt selveiende. Det ble en kløyving av det gamle samfunnet mellom en bondeklasse på den ene sida og et bygdeproletariat av husmenn og tjenere på den andre sida. De økonomiske forholdene varierte innenfor begge klassene. Det var velstående bønder som satt på store gardar, og det fantes små gardsbruk der levevilkåra kunne være nokså vanskelige. På samme måte fantes det store veldrevne husmannsplasser der folk greide seg relativt bra, og det var småplasser der nøden stod for døra nesten dagstøtt.

Husmannsvesenet løste to problemer. For det første

skaffet det hus og levebrød til det store nye befolkningsoverskuddet, og for det andre skaffet det arbeidskraft til jordbruket.

Husmannsvesenet som system kunne variere ganske mye både i tid og fra nord til sør i dalen. Det kunne være stor forskjell på vilkåra for en husmann på slutten av 1700-tallet og på midten av 1800-tallet. Det sterke folkepresset i perioden 1800-1865 skapte en sterk vekst i antallet husmenn. Plassene kom enda høgere eller brattere opp i lia, og hadde vanskeligere vilkår enn før. Det er i denne perioden at det oppstod en gruppe jordløse husmenn som bare hadde ei stue å bo i. I tillegg kom den gruppa som i folketellingene er omtalt som «inders-ter». Det var eiendomsløse som bodde til leie hos andre, ikke sjelden hos en husmann. Nøden og fattigdommen var større enn noensinne. Det var naturligvis også forskjell fra gard til gard. Men noen fellestrekk fantes.

Arbeidsplikt

Det mest vanlige var at en tjener eller yngre sønn som hadde stiftet familie, fikk en liten jordflekk i utkanten av bondens gard. Der kunne han dyrke litt korn og høste fôr til et par kyr og sauer. Han kunne sette opp de hus han hadde behov for til seg og familien og til dyra på plassen. Det forekom også at husmannen overtok en tidligere plass som alt var bebygd og oppdyrket. Til gjengjeld var han pålagt å selge arbeidskraften sin til bonden på garden. Det var vanskelig å få gjennomført noe lovvern for husmennene som gruppe. De hadde også problemer med å få skriftlige kontrakter om sine rettigheter og plikter. Og selv om det etter hvert kom be-

På en gard ble det brukt mye ved i løpet av en vinter både til matlaging og oppvarming. Det å hogge vinterved var ofte en egen onn, eller det kunne være et eldre familiemedlem eller en husmann som hadde det som et eget arbeid i vinterhalvåret. Bildet viser Per Nymoen fra Ringebru i 1920-årene foran sagkrakken.

stemmelser som skulle regulere forholdet mellom husmenn og bønder, ble de ikke bestandig tatt alvorlig av bøndene.

Husmennene måtte betale en fast avgift årlig for plassen. Avgiften eller leien var fastsatt i penger og ble betalt med arbeid. I tillegg kom at de fleste husmenn også ble pålagt en viss mengde pliktarbeid - særlig i onnene - mot den betaling som gjaldt til enhver tid. Husmannen stod ikke fritt til å ta seg arbeid hvor betalingen var best. Både pliktarbeidet og plassavgiften som skulle gjøres opp mot arbeid, var med og trellbandt husmannen til garden. Arbeidet på hans egen plass måtte utestå til seint kvelden eller natta, eller det måtte overlates til kone og barn.

Daglønna var vanligvis ikke overvettets høg. Men i slåttonna og skurdonna ble arbeidet noe bedre betalt. Da kunne avlønningen også skje gjennom et slags akkordsystem der en viss mengde slått ble betalt med en bestemt sum penger. «Laje» var betegnelsen på det som var et rimelig dagsverk.

Til gjengjeld fikk han altså sette opp hus og dyrke litt korn og poteter og sanke fôr til et par kyr og noe småfe. Han fikk lov å ta ut bygningsvirke på plassen, og han hadde rett til materiale til gjerder. Ved til fying kunne han hente av vindfall, kvist og greiner, men han måtte ikke hogge i skogen til brensel. Husmannen måtte også holde husene på plassen ved like, og jorda måtte ikke forringes på noen måte.

Husene på plassen

Antall hus og størrelsen på dem varierte ganske sterkt. På større plasser kunne de være forholdsviss gode og romslige, mens det andre steder kunne være bare ei lita stue og et uthus. Men det var ikke uvanlig at det fantes stue, fjøs, låve og et stabbur eller ei aurbu. Husene på plassen var mye mindre enn på garden, og oftest var de langt dårligere bygd. Husmannsheimen bestod av ei stue med peis som da var kjøkken, oppholds- og soverom, eller det kunne være ei stue med en kleve ved siden av. Kleven ble benyttet som soverom. Det fantes bare den helt nødtørftige innredning med bord, benker, noen hyller på veggene, kanskje et skap og senger. Treskeier, tretallerkener og trau var de mest vanlige bruksgjenstandene. Krusetøy var heller sjelden.

På noen husmannsplasser var det eget fjøs med båsplass til et par kyr og binger til en gris og noen sauer eller geiter. Det var ingen gjødselkjeller, og møkka måtte måkes ut gjennom en glugge i veggen. Noen steder kunne det være en fôrlåve over fjøset. Ofte var låven et eget hus ved siden av fjøset. Noen få plasser var så store

at de hadde egen hest, men vanligvis lånte husmannen hest på garden når han trengte det.

På Maihaugen har vi i 1986 fått gjenreist husene fra plassen Stykkebakken fra Nedre Bø i Gausdal. Det er ei stue på om lag 30m². Det vesle huset er delt i et stuerom og en kove. Der er også låve og utedo på plassen. Fjøset som har to båser og en bingje kommer fra plassen Bjerkli.

Stykkebakken lå i midtlia på baksida i Bødal. På Maihaugen er den gjenreist i skogen ovenfor Øygarden før en kommer opp på setra. Husene er lagt i et skrånende terreng som det var i Bødal. Avstanden mellom dem er noe mer sammentrengt enn på det opprinnelige stedet.

Mange husmannsfamilier levde i stor nød og fattigdom. På enkelte plasser var det med i kontrakten at også

husmannens kone skulle arbeide på garden visse tider av året. Men selv der dette ikke var kontraktfestet måtte oftest husmannskvinnene ta arbeid på garden for å holde armoden borte. De hjalp til i skurdonna og slakterida om høsten, eller de tok på seg karding og spinning. Barna måtte tidlig ut i arbeidslivet. Gjetergutt og gjeterjente kunne de være fra åtte-ni års-alderen. Det var ikke uvanlig at husmannsbarn måtte tjene til sine egne konfirmasjonsklær. Og til tross for at hele familien på forskjellig måte bidro til livets opphold, greide man ikke alltid å holde sulten fra døra. Tiggning eller betleri var ikke uvanlig.⁹⁾

Husmannsvesenet var et økonomisk og sosialt system som var såpass urimelig for den ene parten at det kunne ikke vare ved. Motsetningene utkrystalliserte seg i sosial

Skar i Fron, en forlatt husmannsplass. Plassene lå ofte i utkanten av garden, høyt oppe i lia. I slutten av forrige århundre var det mange husmenn som forlot plassene sine og tok seg arbeid i byene, eller de emigrerte til Amerika.

Plassen Stykkebakken fra Nedre Bø i Vestre Gausdal. Stua, låven og utedoen er flyttet til Maihaugen og gjenreist i skogen ovenfor Øygarden. Fjøsset var revet, men samlingene fikk overta et lignende fjøs på nabobruket Bjerkli.

og politisk kamp for å få opphevet systemet. Utflytting til byene og til Amerika i siste halvpart av forrige århundre lettet på presset og medvirket til at husmannsvesenet gradvis ble borte. De plassene som ikke ble fraflyttet og nedlagt, ble etter hvert kjøpt av husmennene og gikk over til å bli selveiende bruk.

Aller nederst på den sosiale rangstigen stod de som ikke kunne greie seg selv, og som var henvist til å få støtte av det offentlige. Det var vanføre eller gamle som ikke lenger greide å sitte med plassene sine, eller det kunne være foreldreløse barn som ingen ville ta seg av. Slike grupper var henvist til å gå på «legd». Legdsystemet var den tids sosiale forsorg. De som ikke kunne greie å livberge seg selv, ble så å si «auksjonert» bort til gardene i bygda. Gardene ble pålagt å holde dem med mat i en viss periode mot at de fikk et visst tilskudd av korn fra de andre gardene. De fattige gikk på legd fra sted til sted. De arbeidet på garden så sant de var i stand til det, mot å få litt mat og en soveplass i fjøsset. Etter en tid var det å vandre videre til neste gard. Dersom et legdslem døde, var det gardbrukeren som måtte sørge for begravelsen.

Forfatteren Hans Aanrud var fra en gard i Vestre Gausdal. Han har gitt ei skildring av tenkemåte og livs-

innstilling hos folk i bygda som i store trekk kan gjelde for hele Gudbrandsdalen:

«Ættebevisstheten har holdt sig bedre end noget andetsteds i landet, at de er gjennomsyret af en høist aristokratisk tankegang.--- Husbonden og tjenestegutten kan snakke sammen som ligemænd, spise ved samme bord, gå likedan klædt, have samme kundskabsforråd, og dog er der i den almindelige bevissthed en sosial forskjel, en klasseforskjel, som er uoverstigelig. Gifte sig med husbondens datter kan han ikke, og han kunde prøve på at gå først gjennom døren når de bliver bedt ind på nabogården, han vilde være umulig i det gode selskab. Denne klasseforskjel er gått dem så fuldstendig i blodet, at den høiere klasse ikke hoverer og den lavere ikke lider derved.--- Det blev ingen bevegelse, ingen flytten fra den ene klasse til den anden; gennem slegtlød blev ætterne på sine storgårde, selveierne på sine små og husmændene på sine pladse under samme vilkår som fædrene,----»¹⁰⁾

Bygdehåndverkerne

Den velstelte bondeklassen fikk et stadig større behov for varer og tjenester. Det var ikke lenger slik at bonden selv laget alt hva han trengte på garden. Det hadde ut-

viklet seg et mye mer differensiert samfunn der behovet for spesielle profesjoner var blitt langt større. De økonomiske forhold for bøndene i Gudbrandsdalen var blitt atskillig bedre. Velstanden gav seg utslag i kostbar innredning, kjøp av luksusvarer som silke og brokade eller ble investert i sølvkanner og sølvskjeer. Dette var også en form for sparing.

Flinke tømmermenn som kunne bygge nye gode bolighus, var etterspurt. Det samme var snekkeren som kunne lage fine skap eller stoler. Treskjærereren skar både altertavler til kirkene og overdel, «koll» som det kaltes, til bondens skap. Og maleren trengtes når døtrenes utstyrskister skulle dekoreres.

Mange av husmennene kunne knapt nok livberge seg på plassen. De måtte utnytte alle muligheter for å skaffe seg ekstra inntekter. Flere av dem var dyktige til å bruke

forskjellige slags redskaper, enten det nå var kniv og øks eller høvel og pensel. De kunne ta på seg flere av de nye håndverkeroppgavene. Gjennom lange tider hadde det eksistert håndverkere som tømmermenn, smeder, skredere og skomakere i bygdene. Det nye var at gruppen nå ble langt tallrikere enn før, samtidig som det dukket opp en hel rekke «nye» håndverkere utover på 1700- og 1800-tallet. Det kunne være malere, bilthoggere, slede- og kløkkemakere. Det vitner om de nye tidenes behov, ikke bare når det gjaldt gardsdrift og bygninger, men også utstyr og innredning i hjemmet.

I 1789 leverte lensmennene i Gudbrandsdalen inn til fogden en oversikt over bygdehåndverkerne. Det ble en liste med 461 navn fra Gudbrandsdalen. Den gir oss et innblikk i hvilke håndverk som fantes, navn på utøverne og hvilke bygder de kom fra. Men den forteller også om

Flere av de tradisjonelle virksomhetene som ble utøvd på gardene gikk utover 1800-tallet over til å bli fag for håndverkere. Det var tilfelle med f.eks. farging, tøytrykk og pressing av vadmél. Bildet viser ei vadmélspresse i fargeriet på Maihaugen.

håndverkernes sosiale bakgrunn. Det viser seg at størstparten av dem var husmenn. Håndverket var en bigeskjeft som kunne være innbringende for de dyktigste. For dem var det kanskje den viktigste inntekten. Samfunnets og bondeklassens nye behov for gjenstander, prakt og luksus ble for en stor del imøtekommet av bygdehåndverkerens faglige dyktighet. Resultatet var en materiell kultur som tåler å bli målt mot det beste i norsk folkekunst.¹¹⁾

I Gudbrandsdalens kulturhistorie møter en mennesket i et sammensatt virkelighetsbilde, i inneliv og utarbeid, i hverdag og helg, og en ser den store sammenhengen mellom hjemmet og garden, mellom bygda og samfunnet. De Sandvigske Samlinger på Maihaugen i Lillehammer prøver å gi et representativt bilde av dette samfunnet i et par hundre år tilbake. På Maihaugen er det først og fremst hus og gjenstander som beretter om menneskenes liv og historie, og på den måten avdekker samlingene noen av røttene til dem som lever i dag. Følgende skildring av livet på en gard i Gudbrandsdalen er nedskrevet av Gina Bøe, født i 1862, fra garden Bøe på Vinstra. Gina Bøe var lærerinne.

FRA LIVET PÅ EN BONDEGARD I TIDA OMKRING 1860-70

Det var trangt og stengt oppe i våre fjelldaler dengang. Alle bør være glade og takknemlige for at portene nu er slått opp på vid vegg til en sikrere og lettere tilværelse med utviklingsmuligheter for alle som virkelig vil noget.

Maskiner var lite kjent. Vi hadde hjemme treskemaskin, (hestevandring), såmaskin og hakkelsesmaskin; visstnok de eneste i miles omkrets. Da jeg var 8-10 år, kom far hjem fra byen med bygdens første symaskin. Den vakte visst like så stor sensasjon dengang som den første flymaskinen, da den for noen år siden fløy over dalen.

Jeg minnes også da far kom hjem med den første petroleumslampe, og folk fra nabolaget kom om kvelden for å se på rariteten. Før brukte vi kun talglys. Den store lysestøpning utpå høsten – efterat slaktingen var tilendebragt – foregikk alltid om natten forat trekk fra dørene i det store kjøkken, hvor mange folk gikk ut og inn, ikke skulle virke at lysene ble skjeve.

Det var året rundt en stor husholdning på Bøe. Vi var 9 barn, mor, far, bestemor og bestefar. Vi hadde alltid 2 faste tjenestegutter, 2 budeier, 2 innejenter og ofte barnejente. Tilsammen 20 mennesker som ikke bare skulle ha mat, men også «fulde klær»; det vil si at både gutter og jenter skulle hver ha 2 par sko, 2 par strømper, 2

skjorter og votter. Guttene skulle ha solide vadmelklær, jentene kjole eller stakk og trøye. Alt hjemmeverket.

Tilvirkningen av alle disse klær skaffet en masse arbeid. Når sauene om høsten var klippet, kom husmannskonene og hentet ulla, som de hjemme i sin stue (kardet og) spant og atter kom til gårds med. En del av garnet fikk de atter med hjem og strikket strømper av det. Resten farvet mor, og det ble vevet til de forskjelligste slags tøy. Vi hadde ofte 2 vevstoler i gang i ukevis. Så skulle klær til hele bølingen forarbeides. Man kan tenke seg for en tid det tok før en fikk maskiner.

To skomakere kom til gårds med en stor bør læster de selv hadde spikket med tollekniven. De satt i flere uker og sydde sko – minst to par til hver, store og små. At skoen ofte passet bedre til læsten enn til foten som skulle slite den, var nokså selvfølgelig. Slikt gjorde man ikke noe nummer av i de dage.

Så kom to skreddere. De hadde også arbeide i ukevis med å sy klær til gårdens mannfolk. Derefter kom to sypiker. De satt like så lenge og sydde kjoler, stakker og trøyer til gårdens kvinner.

Foruten de nevnte faste arbeidere hadde vi alltid mange løsarbeidere, særlig i sommertiden. Så sikkert som sommeren kom, kom også to gamle «heidøler», som stod og grov åker like til høsten kom. I onnetidene var det særlig mange mennesker på gården. Da var det ikke tale på at noen kunne løfte matgrytene alene. To måtte ta ordentlig tak da.

Alle gårdsredskaper ble smidd på gården. Gamle Pål Kluften stod for det arbeid. Til bruk i smien måtte man ha kull. Den ble brent av en av våre gamle husmenn, som måtte passe kullmilen natt og dag for å frembringe gode kull.

Vi hadde et stort fiskevann ikke så langt borte. Der lå Nils Kluften og fisket for oss nesten hele sommeren, men han var ikke så oppvakt at han kunne lære å bøte garnene. Dengang kjente man ikke til å kjøpe ferdige fiskegarn. Gamle Imbert skomaker hadde så arbeide i ukevis med å binde og farve nye garn og bøte de gamle.

Alle huder og skinn ble barket og istandgjort på gården. Tjøstil Bøløkken passet det arbeidet. En annen gammel mann virket som repslager. Av huder laget han alle tømmer, rep og remmer som bruktes på gården.

Den før nevnte treskemaskin gikk istå og to menn overtok treskingen. Fra morgen til kveld vinteren igjennom svang de «tusten» på låven. I stille stunder kan jeg den dag i dag høre de taktfaste slag. De gikk uten stans enda arbeidsdagen visstnok var lang den gangen. Jeg minnes at de brukte lykt morgen og aften.

Den ene treskeren, «Hansstuguguten», var hos oss i mangfoldige år. Han var en original som man ikke ser

maken til nutildags. Han var meget religiøs. Søndag pyntet han seg alltid med en lang gammeldags frakke og en uformelig høy og svær flosshatt. Så kom han ofte inn på kjøkkenet eller verandaen, sang med skjelvende stemme en salme og leste evangeliet fra sin eldgamle salmebok. Det er ofte ondt å tenke på hva den gamle kroken vel ofte måtte gjennomgå av spott og skøyestreker blant alle de tankeløse mennesker han var satt i blant. Han hadde selv skrevet en del gudelige sange som han gjerne ville få trykt, men det lykkedes ikke, og de kom dessverre bort. Han hadde som ung lært seg å (lese), muligens også å (skrive).

Den som var kone på en stor gård i de dage, hadde et slitsomt embete. Det var å henge i fra først om morgenen til sent på kveld for å passe på at alle hjul i det store maskineri fungerte. Far var foregangsmann på de fleste områder og ble lagt beslag på på mange felter. Han var medlem av en skyldsetningskommisjon som i flere som-

re hadde sitt arbeide i Valdres. Alle auksjoner i vid omkrets holdt han og innehadde alle kommunale tillitsverv, så han lange tider kunne være mere borte enn hjemme. Dessuten hadde mine foreldre i en lang årreke fars fedregård som lå en mils vei borte. Stell og tjene-re der måtte også tilsees, og alt dette stillet store krav til mors evner og krefter.

Høytidene var de eneste ferier som forekom, og julen var vinterens store lyspunkt. Da var slaktning, baking og brygging unnagjort, og det ble tid til selskaperlig samvær. Dette strakte seg ofte langt utover hjembygdens grenser. Vi var godt kjent på alle storgårde i mils omkrets.

Det var småt med skoler i de dage. Sport og friluftsliv var ukjent. Skulle man til nærmeste by (Lillehammer), brukte man 2 døgn på veien. I vintertiden var det å sitte innpakket i sjaler og kåper så man ikke kunne røre et lem. Så kjørte man fra morgen til kveld den første dag,

Johannes Brandstad og Petter Høye i dugurdskvilen.

la seg i en bunnkold seng på skysstasjonen for å fortsette på samme måte den annen dag.

Mange uker om vinteren rakk solen ikke så høyt at den kunne sende sine livgivende stråler til skyggesiden av dalen.

Så skjønnest det nok at livet ofte kunne føles mørkt og stengt oppe i våre fjelldaler slik at enkelte nesten kunne fortæres av utlengsel og kunnskapstørst. Ingen har funnet bedre uttrykk for denne lengsel enn Bjørnstjerne Bjørnson da han skrev: Ut vil jeg, ut! å så langt, langt, over de høie fjelde----

Men slik var det ikke bestemt, den stengende mur falt. Forvandlingen kom. Den gamle smie falt sammen. Nu kjøper man ferdige redskaper. Lys støpes ikke mer. Vi skrur på knappen, og den elektriske strøm bringer lys, kraft og varme. Rokkehjulet surrer ikke lenger i ovnskroken, ullen spinnes på fabrikken. Det jevne slag fra vevstolen høres ikke så stadig mer. Vi kjøper ferdige tøy. Skomakeren kommer ikke lenger til gårds med sin bør av lester. Vi kjøper ferdige sko. Skreddere og sypiker har vi heller ikke så meget bruk for lenger. Vi kan kjøpe ferdige klær.

Jernbanen suser gjennom dalen og bringer oss nu hurtigere til utlandet enn hestene før bragte oss til Lillehammer. På alle veier ferdes biler og busser.

De gamle behøver ikke lenger sukke over at tiden er så lang, når de ikke lenger har krefter til å arbeide eller syn til å lese. Radioen avhjelper så mange slike savn.

Sporten har gjort sitt inntog. Foreninger er vokset fram nesten til overmål, og det beste av alt; skole er opprettet. Det er blitt utviklingsmuligheter for alle som virkelig vil noe. Livet er blitt lysere, lettere, rikere. Men naturen er den samme. Når vårsolen flommer over dalen, sneen smelter og liene grønnes, oppleves det samme oppstandelsens under, som jeg gjennomlevde som barn. Inntrykk som er skrevet så dypt i min sjel at jeg ofte i tanken

kan ferdes i dal og blant fjell
med duftende blomster i bakkehell.
Hvor bjerkene vifter med sitt lysgrønne slør
og heggen de snehvite blomster strør.
Hvor bekken sildrer og gjøken galer
og kjære minner til hjertet taler!
Gud signe min hjemstavn, den herlige dal! ¹²⁾